

LBRIS

We know
books

SFINTELE FEMEI ALE ORIENTULUI SIRIAN

Texte prezentate și traduse din limba siriacă:
Sebastian P. Brock și Susan Ashbrook Harvey

Traducere din limba engleză:
Gheorghe Fedorovici

editura
Σοφία

București

Cuprins

Notă asupra traducerii în limba engleză și mulțumiri . . .	5
Abrevieri	7
Prefață la ediția engleză	9
Bibliografie recentă cu privire la studiile asupra femeilor din creștinismul siriac	17
Introducere	21
1. Maria, nepoata lui Avraam din Qidun	63
Introducere	63
Maria, nepoata lui Avraam din Qidun	66
Tânguirea Mariei, nepoata lui Avraam din Qidun . .	79
2. Pelaghia	84
Introducere	84
Pelaghia	85
3. Martirii persani	119
Introducere	119
A. Martiriul fiicei lui Posi, Marta, care a fost o Fiică a Legământului	126
B. Martiriul lui Tarbo, sora și slujitoarea Martei . .	134
C. Pentru mucenicii de la Karka d-Beth Slokh . . .	140
D. Din cele întâmplare la Karka d-Beth Slokh . . .	141
E. Mucenicia Teclei, o Fiică a legământului, și a celorlalte patru Fiice ale legământului dimpreună cu ea	142
F. Anahid	148

4. Femeile mucenițe de la Najran	174
Introducere	174
A. Din Scrisoarea a II-a a lui Simeon de Beth Arșam	181
B. Din Cartea himyariților (Capitolul 21)	196
5. Din Viețile Sfinților răsăriteni, de Ioan al Efesului: Maria, Eufemia și Suzana	205
Introducere	205
A. Ioan al Efesului, <i>Viețile</i> , 12: Maria și Eufemia .	208
B. Ioan al Efesului, <i>Viețile</i> , 27: Suzana	223
6. Anastasia	237
Introducere	237
Povestirea vieții Anastasiei	238
7. Fevronia	248
Introducere	248
Fevronia	252
8. Șirin	288
Introducere	288
Șirin	289
Anexă: bibliografie și surse	295
Index al numelor care apar în textele traduse	307

Introducere

I

Această colecție a Vieților Sfințelor a fost determinată de două preocupări: mai întâi, de interesul de a face ca moștenirea Bisericilor siriene să devină mai accesibilă publicului larg, iar în al doilea rând, ca sursele necesare care se referă la femeii să devină disponibile.

De ce Orientul siriac? Istoricii au subliniat uneori fundalul grec și latin al creștinismului oriental, excluzând celelalte contribuții. O biserică „principală” este deseori prezentată ca și cum creștinismul primelor veacuri ar fi exprimat o omogenitate care, în fapt, nu l-a caracterizat vreodată. Unitatea de credință, chiar și unitatea mărturisirii au fost dintotdeauna prezente în creștinism, dar dintotdeauna în contextul unei diversități de experiență, expresie și spiritualitate religioasă. În creștinismul timpuriu, nu mai puțin decât acum, răspândirea Bisericii a adus cu sine multe interacțiuni și amestec de influențe culturale ce proveneau din toate părțile în care ajunsese creștinismul.

Una din culturile majore care au contribuit la curentul principal al creștinismului a fost cea a Orientului siriac care era situat de-a lungul estului Mediteranei și în interiorul continentului, spre Persia. Creștinătatea siriacă a avut un impact profund asupra

culturii religioase a creștinătății timpurii. Nu vorbim aici despre o tradiție pierdută de multă vreme: Bisericile vorbitoare de siriacă sunt în mare măsură o parte a lumii noastre contemporane, iar moștenirea lor este în mare măsură una vie. În Orientul Mijlociu, în sudul Indiei, iar acum de asemenea în Europa, în Marea Britanie, în America de Nord, Bisericile siriace prosperă: ortodocșii sirieni, Bisericile asiriene de est, maroniții, sirienii catolici, caldeenii, siriano-malabarii și Bisericile siro-malankare din India (uneori numite în mod popular „creștinii lui Mar Toma”¹³), pentru a numi numai reprezentanții principali. Astăzi afirmăm despre societatea noastră că este una pluralistă. Dar istoria ne cere să mărturisim că moștenirea noastră, precum și prezentul nostru, s-a născut și este compus din multe și variate curente.

De ce femei? Din nou, refacerea unui dezechilibru se impune. În trecut, cărțile de istorie s-au concentrat asupra unui segment anume al societății: bărbații, și de obicei acei bărbați din clasa și cultura dominantă. Astfel de descrieri au tins deci să omită menționarea femeilor, în special a acelor din clasa de jos sau din rândurile populației agrare și a grupurilor minoritare, și să treacă cu vederea experiențele și contribuțiile lor importante la istoria înregistrată. Anii din urmă au adus o conștientizare binevenită a acestei neglijări. Un efort excelent este depus în ceea ce privește istoria femeilor, dar mai rămâne mult de cercetat. În

¹³ „Mar” reprezintă un titlu format din siriacul *Māryā*, „stăpân” sau „domn”, folosit în adresarea către superiori și mai ales către sfinți. Prin tradiție, aceste Biserici din India își revendică originea de la misiunea apostolului Toma.

legătură cu perioada antichității târzii, în care textele acestei colecții sunt plasate, lucrul s-a concentrat mai ales asupra femeilor din sfera greco-latină. Prin această colecție lărgim într-o mică măsură parametrii. Femeile ale căror povestiri le-am inclus, sunt în general puțin știute astăzi chiar și de către specialiști, deși unele din ele au fost niște personaje importante în timpul lor sau figuri cu o mare popularitate în cultul medieval al sfinților. Unele din aceste povestiri au un caracter legendar, altele au unul istoric; ambele situații exprimă varietatea și frecvența contribuțiilor femeii la viața religioasă a comunităților lor și în general la sfera creștină mai largă.

Colecția de față cuprinde 15 texte alese din perioada cuprinsă între secolele IV-VII d.Hr. Ele reprezintă grade diferite de valoare istorică. Viețile Mariei, Eufemiei și Suzanei scrise de Ioan al Efesului (5) și povestea lui Șirin de Martirius (Sahdona) (8) sunt amintiri personale ale autorilor care cuprind informații despre aceste femei, pe care le-au aflat de la alții care le-au cunoscut. Relatările despre Martirii de la Najran (4) se bazează în mod direct pe descrierile martorilor oculari, precum și cele despre Martirii persani (3), care nu sunt atât de directe. Acestea din urmă sunt puțin mai îndepărtate în timp de evenimentele descrise, și prezentarea lor exprimă o formă mai stilizată. La capătul îndepărtat al spectrului istoric, s-ar afla povestirile despre Maria, nepoata lui Avraam din Qidun (1), Pelaghia pocăita (2), Anastasia (6) și Fevronia (7) – fiecare caz fiind construit probabil în jurul unui miez istoric, înfrumusețat însă în textele de față prin forma unei legende romantice.

Astfel de variații în istoricitate nu reduc din valoarea lor ca documente sociale pentru perioada lor de compoziție, oferindu-ne o privire amănunțită și informații despre lumea din care vin. Din relatările personale ni se oferă licărirea, de fiecare dată atât de prețioasă, a vieților individuale: adică a persoanelor, obiceiurilor și a contururilor vieții din antichitatea târzie. Amintirile experienței martiriului din Najran și Persia, oricât ar fi de proaspete sau îndepărtate, ne oferă nu doar o perspectivă a evenimentelor care s-au petrecut, ci, de asemenea, reacții și reflecții ale acelor care au trăit cu amintirea evenimentelor respective. Intervalul de timp apreciabil scurs între moartea martirilor și înregistrarea acestui eveniment nu înseamnă că ar trebui să citim aceste texte cu rezerve față de termenii fidelității detaliului. Acest interval ne permite totodată să înțelegem perspectiva scriitorului ca pe o reflecție în legătură cu felul în care comunitatea a înțeles aceste evenimente în posteritatea lor. De pildă, ei arată uneori o atitudine mai aspră față de „cealaltă parte” decât pare să fie arătată de cadrul general al martirajelor, astfel încât oficialii persecutori sunt zugrăviți în mod strict așa cum ar trebui să fie zugrăviți niște ticăloși. Asemenea dezvoltări în atitudinea unei comunități sunt semnificative; ele reprezintă un tip important de dovadă istorică în legătură cu felul în care un grup anume își înțelege propria istorie.

Nici măcar ficțiunile romantice despre Pelaghia sau Fevronia nu pot fi respinse ca fiind lipsite de valoare istorică. Putem sau nu putem fi capabili să identificăm persoanele și evenimentele autentice de dincolo de povestiri. Însă povestirile însele sunt pie-

se de istorie. Pentru a avea vreun rost în societatea pentru care au fost scrise, povestirile trebuiau să împărtășească valorile și presupuzițiile acelei societăți. Ele trebuiau deci să fie adevărate în cadrul concepției despre lume al aceluși timp precum și în cadrul felului de viață al acelor oameni, trebuiau așadar să aibă sens pentru modul în care ei acționau și gândeau. Astfel, aceste povestiri nu ne arată indivizii concreți ai acelor timpuri, ci mai degrabă ceva din lumea în care au trăit și au lucrat. Din acest punct de vedere, aceste povestiri ne oferă o bogată recoltă de adâncime a stratului istoric.

Fiecare text este completat de o introducere care discută contextul și preocupările distincte ale acelor oameni. În interesul unei audiențe mai largi, am redus notele și comentariul la un minimum, asigurând în schimb bibliografiile ordonate în anexă. Cei care doresc să cerceteze problema mai riguros, vor găsi informații corespunzătoare acolo. În ceea ce privește o introducere generală, consider că unele comentarii legate de Orientul sirian al antichității târzii, de natura literaturii despre sfinți și de problemele literaturii despre femei, ar putea ajuta cititorul printr-o contextualizare mai largă a acestor povestiri.

II

O trăsătură specifică limbii siriace este că s-a dezvoltat ca limbă a unor popoare creștine¹⁴. Ea provine

¹⁴Despre limba și literatura siriacă, vezi de exemplu, S. P. Brock, „An Introduction to Syriac Studies”, in *Horizons in Semitic Studies: Articles for the Student*, ed. J. H. Eaton (Birmingham, 1980), în special pp. 11-13; R. Duval, *La Littérature Syriaque: des origines*

din regiunea Edesei (Urfa modernă, în sud-estul Turciei) ca un dialect al aramaicii, limba Palestinei primului veac. În timpul primului și celui de-al doilea secol d.Hr., siriaca s-a răspândit de-a lungul țărmului estic al Mediteranei ca o limbă a comunității creștine. Prin Orientul siriatic înțelegem deci acele locuri unde siriaca a fost mai întâi limba vorbită și scrisă. Spre sfârșitul perioadei romane (perioada textelor noastre), aceste regiuni erau cunoscute drept provincii ale Mesopotamiei, Osrhoene, ale Siriei și vecinilor lor persani, în special estul Mesopotamiei și Adiabenei (Irakul modern).

Orientul sirian a fost dintotdeauna o regiune divizată din punct de vedere politic. În timpul primelor două secole de creștinism, autoritatea Imperiului roman deținea controlul părților vestice ale acestui teritoriu siriatic, în timp ce estul era controlat de imperiul persan¹⁵. Cu toate acestea, zona a păstrat un anumit grad de autonomie și unitate culturală, poate datorită organizării în orașe-state semi-independente (sau mici regate). Începând cu mijlocul secolului al III-lea, romanii au preluat controlul direct, ajungând până la granițele persane de dincolo de râul Eufrat. Însă această zonă a devenit un teren de bătălie întru-

jusqu'a la fin de cette littérature après la conquête par les Arabes du XIIIe siècle, 3rd ed. (Paris, 1907; retip. Amsterdam, 1970); A. Baumstark, *Geschichte der syrischen Literatur mit Ausschluss der christlich-palästinensischen Texte* (Bonn, 1922; retip. Berlin, 1968).

¹⁵ Una din cele mai bune și mai accesibile istorii ale orientului siriatic rămâne cea a lui J. B. Segal, *Edessa: The Blessed City* (Oxford, 1970), cu toate că se concentrează asupra unui singur spațiu. Pentru partea răsăriteană a orientului siriatic, vezi J.-M. Fiey, *Jalons pour une histoire de l'église en Iraq*, CSCO 310/Sub. 36 (Louvain, 1970). Mai puțin folositoare este W. Stewart McCullough, *A Short History of Syriac Christianity to the Rise of Islam* (Chico, 1982).

cât ambele imperii se întreceau neîncetat în secolele următoare în vederea extinderii propriilor teritorii. În Persia, începutul secolului al III-lea a fost martorul răsturnării parților de către dinastia sasanidă; spre vest, imperiul roman se îndrepta către transformarea ce se va petrece în secolul al IV-lea în imperiul roman creștin, cunoscut apoi drept Imperiul bizantin. Aceste schimbări au prelungit o stare de lucruri plină de nesiguranță pentru Orientul siriatic.

Fie că erau guvernați de romani sau de persani, creștinii sirieni se aflau într-o poziție minoritară (iar limba lor a fost întotdeauna umbrită de limba dominantă a conducătorilor lor). În timp ce sirienii răsăriteni reprezentau o minoritate religioasă, într-un imperiu în mare parte zoroastrian, sirienii din apus erau o minoritate de un alt tip. Ei împărtășeau credința, dar nu și cultura conducătorilor, iar în timpul aprinselor controverse hristologice ale secolului al V-lea au descoperit că până și credința lor era în răspăr cu cea a clasei conducătoare. Lupta sirienilor din partea apuseană a fost de un tip mult mai amar. Deși erau creștini într-un imperiu creștin, cu toate acestea, au fost separați.

Criza religioasă s-a centrat în jurul sinodului de la Calcedon, ținut în 451, și a sa mărturisire de credință privitoare la relația dintre naturile umană și divină în Hristos¹⁶. Dezbaterile în legătură cu felul precis de a defini acest raport au afectat și au sfârșit crești-

¹⁶ Studiile de bază sunt: A. Grillmeier, *Christ in Christian Tradition from the Apostolic Age to Chalcedon* (451), trad. J. S. Bowden (London, 1965); A. Grillmeier și H. Bacht, *Das Konzil von Chalcedon: Geschichte und Gegenwart*, 3 vols. (Würzburg, 1951-54); F. M. Young, *From Nicaea to Chalcedon: A Guide to the Literature and its Background* (Philadelphia, 1983).

nătaea ca întreg atât înainte de sinod, cât și în anii următori hotărârilor sale dogmatice. Problema stătea în menținerea integrității depline a Întrupării, precum și a Răstignirii și a Învierii într-o asemenea manieră, încât nici divinitatea, nici umanitatea lui Hristos să fie diminuată sau slăbită în vreo privință. Definiția dogmatică a Calcedonului s-a dovedit de neacceptat pentru cei mai mulți creștini sirieni. Nici până în ziua de astăzi, Bisericile siriace nu se află în acord cu cele aparținând tradițiilor care țin de ortodoxia calcedoniană, deși dialogul dintre cele două grupări (calcedoniană și ne-calcedoniană, ortodoxă și orientală-ortodoxă) are loc în prezent cu un succes mai mare decât înainte¹⁷. Controversele religioase au condus în secolul al V-lea la exilarea în Persia a unor creștini sirieni (aceia care vor ajuta la formarea bisericii din Orient)¹⁸; iar în secolul al VI-lea la persecuții ale conducerii bizantine îndreptate împotriva majorității creștinilor vorbitori de siriacă dintre cei care nu pleaseră în exil (aceia care aveau să întemeieze Biserica ortodoxă siriană sau iacobită)¹⁹.

În același timp, lupte reînnoite între Bizanț și Persia erau duse în regiune. Suferința enormă care le-a însoțit nu a făcut decât să vestească greutățile ce

¹⁷ P. Gregorios, W. H. Lazareth, și N. A. Nissiotis, eds., *Does Chalcedon Divide or Unite?—Towards Convergence in Orthodox Christology* (Geneva, 1980).

¹⁸ A. Vööbus, *History of the School of Nisibis*, CSCO 266/Sub. 26 (Louvain, 1965); O. Hendriks, „L'activité apostolique du monachisme monophysite et nestorien”, *Proche-Orient Chrétien* 10 (1960): 3-25, 97-113.

¹⁹ W. A. Wigram, *The Separation of the Monophysites* (London, 1923; retip. New York, 1978); W. H. C. Frend, *The Rise of the Monophysite Movement*, 2d ed. (Cambridge, England, 1978); Hendriks, „L'activité apostolique”, 3-25, 97-113.

aveau să vină. Orientul sirian a fost atacat din nou la începutul secolului al VII-lea, mai întâi de către persani, iar mai apoi de arabi. Imperiul bizantin a recâștigat o parte din vestul Orientului sirian, în timpul secolului al X-lea, iar cruciații au deținut și ei o parte din aria vestică spre sfârșitul secolului al XI-lea și la începutul celui de-al XII-lea. De fiecare dată, zonele respective au fost recâștigate de turcii musulmani. De fiecare dată când s-a petrecut schimbarea autorității, aceasta a fost însoțită de mari devastări ale populației și ale pământurilor ei²⁰.

Orientul sirian a cunoscut rareori perioade de pace, iar Bisericile siriace au deținut pentru cea mai mare perioadă a istoriei lor poziția unui grup marginal și amenințat. Tocmai datorită diferențelor lor religioase, Bisericile siriace au fost uneori mai ușor tolerate de musulmani decât de creștini (fie aceștia ortodocși bizantini sau cruciați catolici) – o lecție sobră despre natura conflictului religios. Totuși, siguranța lor nu a fost nicicând una de o durată prea mare. După cum istoria modernă mărturisește într-un mod atât de tragic, Orientul siriac a continuat să sufere lovituri repetate din partea puterilor politice opuse²¹.

Pentru că această colecție se preocupă anume de viețile sfinte (și morțile sfinte), activitățile religioase ale creștinismului siriac timpuriu sunt de o relevanță aparte pentru înțelegerea acestor texte. Anumite trăsături particulare ale spiritualității siriace timpurii țin

²⁰ Cf. Segal, *Edessa*, 192-257.

²¹ De ex. P. Dib, *History of the Maronite Church*, trad. S. Beggiani (Detroit, 1971); J. Joseph, *The Nestorians and their Muslim Neighbours* (Princeton, 1961); J. Joseph, *Muslim-Christian Relations and Inter-Christian Rivalries in the Middle East* (Albany, 1983).

În mare parte de aceste relații; la aceste trăsături ne întoarcem acum.

Creștinismul a apărut pentru prima dată în Orientul siriac din comunitățile evreiești, fiind în mare parte independent de bisericile greco-latine din Apus, și cu o puternică spiritualitate născută din tradiția semită mai curând decât din cea a Greciei și Romei clasice²². Desigur, în sensul său de bază, creștinismul siriac împărtășea credința lumii creștine mai largi: aceasta nu a fost o diferență de convingere religioasă, ci o divergență de orientări sau de orizonturi de gândire, revelate în textura și în tonul spiritualității dezvoltate în răspuns la mesajul creștin²³. Din rădăcinile sale semite, creștinismul siriac a moștenit tradiția biblică direct din iudaism. Cu alte cuvinte, acolo unde Bisericiile greacă și latină tratau cu iudaismul, în forma diasporei sale, cu influențele gândirii și culturii eleniste, și în mod special cu impactul filozofiei, spiritualitatea siriacă era bazată pe un temei biblic format într-o mai mică măsură în dialogul cu religiile păgâne exterioare decât cu iudaismul evreiesc însuși.

Așa cum s-a întâmplat și în alte părți ale creștinătății primare, forme variate de creștinism au înflorit în Orientul sirian²⁴. Regiunea a devenit cunoscută prin

²² R. Murray, „The Characteristics of the Earliest Syriac Christianity”, *East of Byzantium*, ed. N. Garsoian, T. Mathews, și R. Thomson (Washington, D.C., 1982), 3-16 oferă un rezumat excelent al imaginii de ansamblu. Cf. și R. Murray, *Symbols of Church and Kingdom: A Study in Early Syriac Tradition* (Cambridge, England, 1975), 1-38.

²³ În această privință, lucrarea lui R. Murray *Symbols of Church and Kingdom* reprezintă unul din cele mai bune studii până în prezent.

²⁴ Vezi în special W. Bauer, *Orthodoxy and Heresy in Earliest Christianity*, ed. și trad. R. A. Kraft et al. (London, 1972); A. Vööbus, *Histo-*

crudiții care încurajau grupări de înclinație gnostică: marcioniți în primul rând, valentinieni, mesalieni, precum și maniheii cei de un sincretism neobișnuit, toți aceștia au lăsat semne adânci pe fața creștinismului siriac. Ceea ce au împărtășit aceste grupări și ceea ce va apărea ca o trăsătură deosebit de evidentă a spiritualității siriace a fost o înțelegere ascetică a credinței religioase. Căci pentru grupările extremiste, înțelegerea era bazată pe o viziune dualistă asupra cosmosului – anume că lumea temporală fizică este inferioară celei spirituale, dacă nu cumva de-a dreptul o cale deschisă pentru rău, și că lumea spirituală este singurul domeniu adevărat și bun al divinului.

Însă o înțelegere ascetică a creștinismului în Orientul sirian a fost fundamentală chiar din primele momente, chiar dacă în sfera Bisericii siriace aceasta va apare drept „ortodox” în decursul consolidării creștinismului²⁵. Spiritualitatea siriacă solicita o viață de renunțare și mai presus de orice, una de celibat nu doar pentru cei aleși, ci pentru toți credincioșii. Astfel, în secolul al III-lea (posibil și în al IV-lea), botezul și Euharistia erau rezervate doar pentru cei necăsătoriți²⁶. Viața de feciorie sau de înfrânare în ca-

ry of Asceticism in the Syrian Orient, 2 vols., CSCO 184/Sub. 14 și 197/Sub. 17 (Louvain, 1958); H. J. W. Drijvers, *Cults and Beliefs at Edessa* (Leiden, 1980).

²⁵ S. P. Brock, „Early Syrian Asceticism”, *Numen* 20 (1973): 1-19 (sau vezi S. P. Brock, cap. 1, în *Syriac Perspectives on Late Antiquity* (London, 1984); și J. Gribomont, „Le monachisme au sein de l'église en Syrie et en Cappadoce”, *Studia Monastica* 7 (1965): 7-24, care rămân capitale.

²⁶ A. Vööbus, *Celibacy: A Requirement for Admission to Baptism in the Early Syrian Church* (Stockholm, 1951); Vööbus, *History of Asceticism*; R. Murray, „The Exhortation to Candidates for